

Van 'happy end' tot overdracht'

Stijn Vanheule

Zowel in seminarie XI als in 'La direction de la cure' spreekt Lacan zich kritisch uit over stromingen binnen de psychoanalyse die de finaliteit van de kuur oriënteren op het geluk als ideaal. In seminarie XI (Lacan, 1973 [1964], p.152) luidt het dat het bedrieglijk is om het geluksideaal te koesteren als punt waar een analyse toe leidt. Analytici met een utilitaristisch ideaal voor hun praktijk zitten volgens Lacan op een dood spoor. Ze zijn "scorie" (Lacan, 1973 [1964], p.151) en vormen met andere woorden het kaf dat van het koren gescheiden moet worden. Analytici die in hun werk het geluk van analysanten nastreven, aliëneren hen aan een maatschappelijke mythe, aan de idee dat er zoiets bestaat als 'gelukkig worden'. Ook in 'La direction de la cure' heeft Lacan (1966 [1961], p.615) het over deze idee en bekritiseert hij de illusie van de 'happy end'.

De zogenaamde 'happy end' kennen we uiteraard allemaal als de fantasie die in de pulp fictie bij uitstek wordt verheerlijkt, maar mij doet de uitdrukking 'happy end' vooral ook denken aan een titelloos gedicht van Herman de Coninck. Het is een gedicht waar onze populaire volksdichter een link legt met een bepaalde vorm van psychologie, met name de psychologie van het spiegelbeeld, waar Lacan de psychoanalyse in het bijzonder wenst van te vrijwaren. Want inderdaad, dit is de verborgen agenda van het geluksideaal: het geluksideaal is een imaginair maaksel dat bij de propagandist ervan maar één belangrijke bron heeft en dat is het eigen ik. Wie de ander gelukwenst, bijvoorbeeld met de uitspraak 'mijn gelukwensen' of 'mijn beste wensen' introduceert op zijn minst verwarring omtrent de bron van het geluk. De uitspraak geeft weliswaar aan dat de ander een geluk wordt toegewenst, doch met Lacan kunnen we ons niet vergissen over de bron hiervan. Het bezittelijke voornaamwoord 'mijn' uit 'mijn gelukwensen' suggereert dat het ik van de spreker de norm is om dit geluk te denken. Een ik kan het geluk van een ander maar denken in de mate dat die ander zich conformeert aan de idee die het ik in gedachten heeft. Uit Lacan's eerdere werk weten we dat hij gevoelig is voor de agressiviteit die dit, vanuit het ik gereflecteerde, type van altruïsme impliceert. In 'le stade du miroir' luidt het bijvoorbeeld reeds dat "het altruïstisch gevoel geen toekomst heeft voor ons, die de agressiviteit zien doorschemeren in de acties van de filantroop, de idea-

---

¹ Voordracht op de interkarteldag van de Kring voor Psychoanalyse op 2 juni 2007.

Onderwijs

list, de pedagoog en zelfs in die van de hervormer" (Lacan, 1966 [1949], p. 100). De koestering van het geluksideaal bevredigt het ik omdat het toelaat de vraag naar de minder fraaie intenties van het ik en van de ander onder de mat te vegen (zie ook Lacan, 1986 [1959-1960]). Het utilitaire streefdoel versluiert de problematiek die de jouissance voor een subject stelt en ze miskent de alteriteit; het feit dat de ander wel eens anders zou kunnen zijn dan het ik. Gezien dit nu net de twee punten bij uitstek zijn die vanuit een Lacaniaanse oriëntatie op de agenda van een analyse staan, kan men begrijpen waarom het bereiken van een gelukstoestand helemaal niet het vertrekpunt van het analytisch werk kan zijn. In seminarie XI geeft Lacan (1973 [1964], pp.143-144) daarentegen aan dat de analyticus door diens manier van aanwezigheid garant moet staan voor het conflictueuze en voor het in actie brengen van de dimensie van het onbewuste. Dit lijkt me een belangrijke opmerking met duidelijke implicaties voor hoe we in het geval van toegepaste psychoanalyse bij neurose, iemands vraag zullen oriënteren.

Nu terug naar ons gedicht met de 'happy end' (de Coninck, 1992, p.51):

Het was een prachtidee van haar ouders,
Melinda te verwekken. Aanvankelijk wou
ze dan ook zichzelf gaan studeren
Psychologie noemt men die wetenschap,
geloof ik. Maar al gauw vond ze er
niks anders op zitten dan mooi te wezen
en mij te ontmoeten.

Kijk eens wat ik hier heb, zegt ze
en brengt me voor het raam: allemaal
om naar te kijken.
En kijk eens wat ik nog heb, zegt ze
en wijst op zichzelf: het kan zoenen,
voegt ze er op hoge benen aan toe
terwijl ik mijn happy end voel groeien.

Wat het gedicht treffend aanduidt, is het fallische karakter van de neurotische 'happy end'. Een 'happy end' wordt hier niet enkel bepaald als iets dat je kan krijgen; als iets dat je kan verwerven, maar ook als een bonus, als een meerwaarde. De idee van meerwaarde impliceert uiteraard dat het gaat om iets substantieels dat geproduceerd kan worden. De fallische meerwaarde is een eindproduct dat gecreëerd wordt als resultaat van een reeks acties. Zoals Melinda die in het gedicht met haar 'mooi wezen', 'de happy end' produceert.

Lacan (1966 [1961]) stelt in "La direction de la cure" dat geluk sinds Louis Antoine de Saint Just, een politieke factor is. De neuroticus is in

tegenstelling tot wat Lacan zelf doet, niet geneigd om geluk langs de kant van de *tuchè* of de contingentie te situeren, maar gelooft in de maakbaarheid ervan. Geluk is dan niet van de orde van de eventualiteit – wat het woord 'happiness' met zijn referentie naar 'to happen' uitdrukt (zie Lacan, 1986 [1959-1960]), maar van de orde van de zekerheid – zijnde datgene dat zeker moet gehaald worden. De stelling dat geluk politiek van aard is, lijkt me voor onze hedendaagse context te impliceren dat mensen ermee omgaan als een recht. Het 'gelukkige ik' is het 'ideaal ik' bij uitstek dat de neuroticus verheerlijkt (zie Miller, 2006) en tevens benadert als was het een van de fundamentele rechten van de mens. Samenhangend met de idee dat men aanspraak maakt op een geluksfactor die men nog niet heeft, wendt de schare van neurotisch ongelukkigen zich tot experts, gaande van dokters met omega 3 tot psychologen, die allemaal geacht worden om geluk te kunnen bewerkstelligen. Het maatschappelijke debat betreffende het recht op euthanasie om psychische redenen, toont alvast de limieten en de agressieve kant van het geluksideaal, doch zo iets tempert de aanspraak op dit ideaal allerminst.

Accidenteel kan tussen de psy-experts die worden geconsulteerd met een vraag om het geluk te realiseren, wel eens een analyticus zitten. De vraag om het ideaal ik gerealiseerd te krijgen staat hierbij uiteraard ver af staat van de idee dat het in de behandeling zal draaien om het onbewuste. Vandaar dat het klassieke algoritme van de overdracht (Lacan, 2001 [1967]), waarbij de perceptie van een "signifiant quelconque" langs de kant van de analyticus leidt tot een weten dat verondersteld wordt aan de "signifiant de transfert" bij het subject, hier niet zomaar van toepassing is. Echter, het is wel het type vraag waarop we in de toegepaste psychoanalyse met de neurose een antwoord moeten hebben. Als analyticus mogen we ons werk dan wel niet vanuit het geluksideaal oriënteren, de vraag blijft wel hoe we omgaan met iemand die zijn recht op geluk komt opeisen.

De vraag om gelukkig te worden die bijvoorbeeld kan verschijnen via het verzoek om te leren omgaan met stress op het werk en in het gezin, of in de vraag om verlost te worden van de pathologische trek waar men zo'n last van heeft, kunnen we alvast beschouwen als het formuleren van een anonieme meesterbetekenaar. Het is de meesterbetekenaar die hen naar ons brengt; specialisten met een veronderstelde expertise ($S_1 \rightarrow S_2$). Merk op dat veronderstelde expertise, net zoals de geluksclaim, een universeel karakter heeft. Een "signifiant quelconque" daarentegen, wordt steeds singulier gedestilleerd. Om met de genoemde vraag analytisch iets te kunnen doen lijkt het me cruciaal dat we er een andere dimensie in installeren. Dit kunnen we doen door precies de

Onderwijs

universaliteit om te plooiën naar een situatie singulariteit. Twee zaken lijken me hierin essentieel. Ten eerste moeten we de particuliere kant van de anonieme vraag naar geluk naar boven halen en van deze particulariteit moeten we de inzet van de ontmoetingen maken. De vraag naar geluk is precies anoniem omdat ze universeel is: iedereen wil gelukkig zijn; iedereen wil met de stress op het werk en in het gezin kunnen omgaan. Op vragen naar dergelijke zaken hebben we niets te antwoorden. Met onze interventies moeten we daarentegen de puur singuliere lotgevallen in iemands ongeluk naar boven halen. Wij moeten de "signifiant quelconque" formuleren die iemand ertoe kan brengen om een stap te zetten voorbij de fixatie op het ideaal dat besloten is in de meesterbetekenaar waar men zich mee tooit. Door de confrontatie met een "signifiant quelconque" moeten we trachten om van de meesterbetekenaar een overdrachtsbetekenaar te maken; een betekenaar die in de adressering aan de analyticus een in vraag stellen van de eigen situatie impliceert (bijvoorbeeld: stress, wat is dat eigenlijk voor mij?). Op die manier kan iemand komen tot een verhaal en tot het formuleren van een weten dat slechts de eigen situatie betreft. Ten tweede meen ik dat een dergelijk opzet maar kan slagen indien ook de dimensie van de jouissance wordt gevisieerd. Mensen die op consult komen zijn vaak cynisch over de mogelijkheden van het praten over problemen; en ze hebben gelijk. Een consult met een analyticus moet hiervoor net een alternatief vormen en een vorm van spreken realiseren die het punt raakt waar de drift zich kristalliseert. Door aan de kant van het subject te gaan staan en iemand uit te nodigen om de jouissance te onderzoeken waar het subject slechts getuige van is, kan overdracht tot stand komen.

Referenties

- de Coninck, H. (1992). *Onbegonnen werk : gedichten 1964-1982*. Antwerpen, Amsterdam : Manteau.
- Lacan, J. (1966 [1949]). *Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je*. *Ecrits*, pp. 93-100. Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1966 [1961]). *La direction de la cure et les principes de son pouvoir*. *Ecrits*, pp. 585-646. Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire, Livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1986 [1959-1960]). *Le séminaire, Livre VII, L'éthique de la psychanalyse*. Paris : Seuil.
- Lacan, J. (2001 [1967]). *Proposition du 9 octobre 1967 sur le psychanalyste de l'Ecole*. *Autres écrits*, pp. 243-259. Paris : Seuil.
- Miller, J.-A. (2006). *Conférence de Nîmes*.
<http://www.lrdb.fr/articles.php?lng=fr&pg=76>